

S Z É C H E N Y I S Z E L L E M E

A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1941 december hó 14-én tartott Széchenyi emlékünnepélyén elhangzott ünnepi beszéd*.

SZÁZADUNK SZÉCHENYIJE élte világának kilobbanása előtt megkérte hazánk országló nagyurát, mutatná fel magasan a nemzet előtt a magyarság sybilla-könyveit, Széchenyi műveit, hadd okuljon belőlük a nemzet és kapjon eligazítást a jelen útvesztőiben.

A magyar bölcsesség-könyvét felütve olvassuk: „Mindenható Isten! Hallgasd meg minden órának imáját! Töltsd meg szívemet angyaliszta szeretettel felebarátaimért, az én Hazámért, az én honfitársaimért. Világosíts meg engem a Cherubok elméjével – add, hogy meglássam a Jövőt s a jó magot megkülönböztessenem a pelyvától és ocsutól! Utasíts, hogy mit kezdjek én! Hogy egykor beszámolhassak Színed előtt a nekem adott talentumokkal! Éjjel és nappal, egész életemen át én dolgozni akarok...”

A felvilágosodás megtévesztő cégérével hivalkodó racionalizmus százada után, az idők liberális áramlatának sodrában egy magyar államférfi imádkozik. Nem a fórumon, nem a jámbor nép kegyeit keresve, nem a hierarchia hatalmasainak megnyeréséért. Széchenyi az Istenhez – nemzetéért és vele azonosuló önmagáért imádkozik.

Fellobbanó muló szenvedély ez? Vallási rajongás? Távolról sem! A mélységesen vallásos szülők férfiúvá érlelt gyermeke életének alapmotívuma a hit. Erényes cselekvés életem szimbóluma – írja tizenhét éves fővel szüleinek, s később a *Hitel*-ben úgymond: „A hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval”.

HITE AZ EMBERI TÖKÉLETESEDÉSBEN

SZÉCHENYI azonban nem elégedett meg azzal, hogy az áhitat és az ima szárnyain csak az ő lelke találja meg végtelen boldogságát az Úrban. A Teremtő képére alkotott minden ember, Isten felé szárnyaljon tehát minden lélek. Elöttünk Isten és erkölcsi törvénye, az ő hasonlatosságára, törvénye értelmében, alakuljon át minden emberi. A *Politikai Programtörvények*-ben meg is vallja: „Valamint az Istenben, úgy hiszek én az emberi tökéletesedésben... eszerint a

* Teljes szövege előreláthatólag megjelenik a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem *Acta Oeconomica* c. kiadványsorozatában.

lelkes, deli termetű, vitézképű magyar ne érhetné el az emberi kifejlés legmagasabb fokát?” „*Magasra emelkedni, tökéletesedni az embernek és nemzetnek egyaránt feladata*” – írja másutt.

A keresztény perfekcionizmus tanítása, hogy az embernek, mint okos erkölcsi lénynek, szüntelenül az igazság és az erkölcsi tökéletesedés felé kell fejlődnie. „Minden jobb lelkű ember – írja Széchenyi – bizonyos vágyást hordoz szívében magán, felebarátain s mindenben, ami őtet környezi, szüntelen javítani. Ezen vonzódás a legszebb tulajdona az emberi léleknek... Az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érezni magát..., hanem másokon is segíteni törekedik... s többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.”

A tökéletesedés keresztény gondolata irodalmi olvasmányai révén mélyül el a fiatal Széchenyiben. Byron és különösen *Mme de Staël* hatnak rá. A világirodalom legnagyobb írónejeként magasztalt *Mme de Staël* a Napoleont gyűlölő európai „jó társaság”-nak a bécsi szalonokban szellemével tündöklő kedvence *L'Allemagne*-ában a nemzetek jelleméről és az államok igazi erejéről Széchenyit megkapó gondolatokat fejteget: „Az ember történetében a mindig egyenlő s folytonos haladás tervét vesszük észre... A németek ifjúságot teremtettek magoknak, az angolok megfőfiasodtak.”

Mme de Staël hatása alatt vallja Széchenyi: „Egy nemzet úgy keletkezik, mint ahogy a gyermek születik, azután átéli a kamaszéveket, az ifjúságot, a férfikort és az öregkort, s végül elhal... A nemzetek nagyságának alapját az a nevelés teremti, melyet gyermekkorukban kaptak.”

S mikor Széchenyi eszmélkedése folyamán eljut idáig, szörnyű kétségek szállják meg, vajjon nevelhető-e, alakítható-e, tökéletesíthető-e a magyar? Háromhetes erdélyi lovaglása során mellbeüti, *Mikes* gróf mondása: Legnagyobb hibánk és szerencsétlenségünk az, hogy már nagyon vén Magyarország. Kétségek kínozzák Széchenyit, mert meggyőződése, hogy „a népek éppúgy, mint az emberek, csak ifjúságukban tanulékonyak, és javíthatatlanok lesznek, ha öregednek”. *Herder* sötét prófécijára a nemzethalál gondolatára döbben rá s szüntelenül tépelődik: a nemzetek milyen korában él fajtája. „Mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint magyar reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatom más nemzetek éltjeleit a magyarnak életfonalával össze; miképp kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.”

Mardosó kétségeiből *Benthamnek Book of Fallacies*-e – ismét egy könyv! – emeli ki. Bentham utilitarista irányzatáról ma már szenvtelen tárgyilagossággal ítélnünk. Egy kétségtelen: *Bentham*-nek a szüntelen haladásba vetett hite és meggyőződése egyensúlytartó erőként jótékony hatással volt Széchenyi kedélyvilágára. Szellemi egyénisége s nézetei részben e hatások alatt alakultak ki s benne egyaránt megtaláljuk a keresztény perfekcionizmus tanítását, *Mme de Staël* romantikus felfogását s Bentham elméletét a szüntelen haladásról.

HITE AZ ISTENI VILÁGTERVBEN

SZÉCHENYI lelki alapmotivumának, hitének legértékesebb eleme s hite egy nagy ideális értékben, az isteni világtervben. Az eszmények látóinak lelki távlataiban ennek képe az egyetemes kultúra; megvalósítója a minden népet és nemzedéket átfogó emberiség; az odavezető út pedig maga a történelem: az emberi nem szüntelen tökéletesedése, erkölcsi és anyagi előrehaladása. Az emberiség történelmének széles országútján nemzetekbe tagoltan, nemzeti kultúrák útján halad előre, a nemzetek lépcsőfokain emelkedik teljes erkölcsi és szellemi kifejlése felé. Az emberi nem e fejlődésében, a teremtés szakadatlan munkájának e folyamatában, az egyes nemzetek csak a maguk sajátosságainak teljes kifejtésével gyarapíthatják az emberiséget. Széchenyi felismerte, hogy nemzet és egyén csak akkor válhat az isteni világterv tényezőjévé, ha elősegíti, egyengeti a halhatatlan lélekhez méltó élet kibontakozását. S ezért ágostoni küzdelemmel diadalmaskodó vallásossága parancsolólag utasítja, hogy minden erejét felhasználja saját és honfitársai keresztény lelkének megmentésére, hogy nemzetét igaz keresztény életre vezesse: "Nekünk kötelességünk egymás fölött örködni, s egymást segíteni az erkölcsi művelődésben és tökéletesülésben".

A *Hitel*-ben írja, hogy a földön az embernek az ember legyen a legbecsesebb. Embertársaink iránti tevékenységgel, kötelességeink teljesítésével, tündöklő eszményeink megvalósításával nagy nyugalom, belső csönd költözik lelkünkbe. Ez a boldogság. Az isteni világterv szolgálatába állani, égi hatalmak jobbjáinak lenni – kötelességeink teljesítésével: ez a boldogság titka. És hogy hol kell szolgálni, arra is megfelel a *Hitel*-ben: „A mi hazánk Magyarország... Isten nem ok nélkül rendelte, hogy Magyarországon jöjjünk a világra, hanem, hogy mi minden erőnkkel a világmindenség megszépítésén fáradozzunk... Magyarország a mi bölcsőnk, *ezt* az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... A civilizációt és az igazi felvilágosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarországon, mert *ez* a mi posztunk...”

*

Külföldi utazásai során és után egyre magasabbra lánghat fel benne a vágy, hogy segítsen elmaradottságban sorvadó hazáján. Titkárához intézett levelében olvassuk: „Csak egy nagy idea tölti el lelkemet s egész lételemet: szolgálni a hazát”. A magyarság parlagi, a halhatatlan lélekhez méltatlan állapotban van, *ezt* kell megváltoztatni. Magyarország nagy Parlag, fel kell emelni az Erény szintjára.

Romantikus elhatározással már 1825-ben erényszövetséget köt *br. Wesselényi Miklós*-sal és *gr. Eszterházy Mihállyal*; később *gr. Károlyi György* is csatlakozik ehhez a szövetséghez. Céluk ennyi: „A Hazánk Fiaira és azok gyermekei és unokáira annyi szerencsét

és áldást hozni, amennyire azt a mi tehetségünk végbe viheti”. Megállapítják, hogy történelmi nevük nemcsak társadalmi szerencse, hanem súlyos kötelesség is. Egyéni kedvteléseknek teljesen szabadon nem élhetnek akkor, mikor nemzetük annyira hátra van.

PATRIOTIZMUSA

SZÍVÉBEN ő valójában egy nemzetet hordozott. Nem egy esetleges táj tartja lenyügözve, nem csupán szülőföldje, mint korábban Berzsényit Kemenesalja, vagy Kisfaludy Sándort a Balaton tája. Ő a dunántúli mágnás, a minden idegszálával nyugati magyar Hunniában mindenütt otthon van: a Hortobágy futóhomokján, Arad dús marosi völgyében, Erdély bércei és lankái között, a Tisza megannyi kanyarában s a Vaskapu közátonyain.

Korában nálánál jobban ugyan ki ismerte e hazát és mégis ismétli: „Szegény kis haza, mégis elég csunyácska vagy”. „Igaz, hogy még nem ismerlek egészen, de majd megnézlek nemsokára, mert hűségesen szeretlek, dacára futóhomokodnak és felfuvalkodott lakóidnak”. „Svájc legszebb alpeiseiben vagy Itália legüdébb völgyeiben és vidékein soha se tudok oly melegen, soha oly lelkesülten és megittasodva érezni, mint hazám pusztáin és rónáin”.

Patriotizmusa határtalan; mélységesen sajnálja, lenézi a hetvenkedő világpolgárt, kinek lelke egy nagy értékkel, a nemzettel, szegényebb. „A cosmopolita tágabb szívűnek tartja magát s így jobbnak, mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a patriota főképpen csak hazafiai. Ő magasb értelműnek képzi magát, mert minden régi szokáson, bevett ítéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet s chamaeleoni ügyességgel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz. – De ily tehetség álművészet s többnyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyu gyümölcse s az emberbül, ki minden sajátságát elveszti, oly csúfot tesz, mint nevetséges a szelid farkas s kacajra méltó a láncon idomtalanul táncoló medve s csuf a legvékonyabb vesszőtül is rettegő kalitkás oroszlán”. „Úgy hiszem: hogy csak honnosi s övéi közt élhet megelégedten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon, éppen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon a legszükségesebb s közel a veszedelem... Mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni... Boldogabb a Hottentot s Kakerlák fajabeliei közt, mint a természetlen világpolgár Londonban, Párisban, mert ő mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is, mindég csak idegen!”

De minél mélyebben szereti hazáját a leghívebb magyar, annál visszataszítóbb előtte a sziveknek zengő dagálya, a pusztán szóvirágokban pompázó természetlen hazafiság. „*Bajnoki pártolása honunknak azonban korántsem azon fellengzős enthusiasmus, mely szerint úgy szólván mindenki a kolomp elővitelére hiszi magát meghíva lenni...; de*

egyenesen – bizonyos zárandoki komoly magamegtagadás, melynél fogva inkább abbahagyni, mint ártani, sokkal inkább használni a honnak, mint fényleni... törekedünk”.

Ő tettekkel szolgálja, nem szavakkal dicséri hazáját. „Nem fogok én hazám dicsérője soha is lenni, mert az arra nem szorul... Magamat oly szoros kapcsolatban vélem hazámmal, hogy annak dicsérete nem látszik előttem helyesbnek, mintha valami rokonomat vagy önön személyemet magasztalnám”.

*

És a nép? *Naplói* szolgáltatnak bizonyosságot arra, hogy az osztráknak élt kényes bécsi mágnás hogyan tusakodik a keblében ágaskodó faji erővel. „Én úgy érzem, hogy a durva paraszti néphez („rohes Volk”) húz a szívem. Mert alapjában ezt szeretem, – ezt kellene tanítani, fölemelni, emberré tenni, – majd megint nem bírom látni őket, ellököm magamtól. A tudatlanságuk meghat, véretem, életemet adnám, hogy segítsek rajtuk, szeretném sorsukat megosztani s velök viselni”.

A magyar faj erői hívják, ösztönzik, sarkalják. Bevallja közösségét a paraszttal? Hiszen keresztszülői, a Széchenyiek bölcs családi hagyománya értelmében, koldusok. Öreg jobbágyaiknak kezét csókoltatta vele tudatosan főrangú, de még tudatosabban keresztény apja, ha felfortyant benne a flcsuri dölyf. Vallása tanítása szerint: származásunk és elrendeltetésünk azonossága folytán egyenlő testvérek vagyunk mindannyian. Vallja meg hát jobbágyaival belső kapcsolatát?! Ez a hit hangja.

A debreceni Nagyerdőben vagyunk. Kétszáz pint bort rendel Széchenyi kapitány, szalonnát, kenyeret, nagy bőségben, – hadd vigadjon a huszár. És Széchenyi csak nézi, nézi, áttüzesedett szemmel a rigmust éneklő, verbunkost döngölő paraszti magyar huszárait. Este naplójában ezt jegyzi: „Úgy elérzékenyülök, ha ilyen hazai látványt látok, hogy még csak az kell, hogy hegedű és cimbalom szóljon, vagy akár duda, s meghat és sírni kezdek. Ne merjen senki egy nemzet jellemén változtatni vagy azt összetörni, mert az olyan, mint a fogak zománca”.

Ez már a faj hangja. Talán nagyapja jobbágy nagyapjának öröklött életösztoje. A Habsburg armádiánál, Schwarzenberg környezeténél, a bécsi társaságnál, Goldoni rokokó zenéjére vígadó nápolyi udvarnál, osztrák életformánál erősebbnek, ellenállhatatlanabbnak bizonyul egy sorsdöntő erő, mely *Stefferből* ismét egy országépítő *Istvánt* alkotott: a magyar fajiság. Megindult a faji ösztönök lázas működése; üzték, hajtották az ország legféltelenebb vérű férfija, *Wesselényi* felé és a zsidói várkastélyban szimbólummá, jelképpé, szavakká vált, ami Széchenyiben addig csak nyugtalanító érzésként élt és feszült. Széchenyi megindult fajtája útján, hatalmas léptekkel, hogy nagyszerű tanulmányában *Kemény Zsigmond* joggal írhatta: „Mi vala Széchenyinek mindent alárendelő törekvése? Fajunk biztosítása és nemesebb kifejtése.”

NEMZETISÉG-TANA

A HITEL-BEN éles határozottsággal állapítja meg, hogy az élet nagy törvénye: az emberi egyedek magukban hordozzák a fajhoz való tartozás élménytudatát. Ez „a természet szent törvénye”. A nemzeti érzés velőnk közepét átfutó „édes érzelem, mely egész létünket előzőnli, ha kérdés forog magyar honunk dísze s boldogsága felől”, de fájdalom is lehet, ha valaki érzi, hogy rothadó nemzet tagja. A nacionalizmus tehát „az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiírtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon többé élni nem lehet.”

De vajjon nálunk a nacionalizmus nem egyéb-e, mint cifra szó-járás, melynek tulajdonképpen igazi értelme nincs? Ezt az értelmet keresi Széchenyi s a *Hitel*-ben úgy találja, hogy „a nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része s azon lépcsők egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a tökéletesülés felé”. Amikor tehát egy nemzet feladatát teljesíti, kifejti önmagát, a fajhoz kötött kultúrértékek hordozója és fejlesztőjeként, az egyetemes művelődés gyarapítására szolgál s eszközérték az isteni világtervben. Végeredményül a Nemzeti Erényben kiteljesedett nemzeti értékek tökéletes megvalósulása a nemzetiség, benne a Nemzeti Erény objektiválódik.

Széchenyi felfogásában a nemzetiségnek kettős értelme van. Egyfelől a magyar nemzeti erénynek a tökéletesség fokán való megvalósulása, a magyar erkölcsnek, erénynek és művelődésnek történeti formája, másfelől a történelmi fajban, nemzetiségben rejlő cselekvésre ösztönző energiáknak az eredője. Éppen ezért természetes, hogy a nemzetiség erkölcsi erejétől várja azt a lelki készséget, mely az egyéneket társadalmi kötelezettségeik teljesítésére készíti. A nemzetiség kifejtése feltétele annak, hogy a magyarok olyanok legyenek, kiknek szívét semmi sem töltheti tökéletesebben be, mint az igazán nagy, nemes és szép.

A nemzetiség Széchenyinél kétségkívül nem politikai, hanem erkölcsi és kultúrkatégória. Ezt a szót ő mindig ideáltípus megjelölésére használja. *A valóságban ideája, a nemzetiség felé nemesül a magyar nép, embereszménye felé tökéletesedik a magyar.* Közösség és tagjai tehát funkcionális összefüggésben emelkednek a Magyar Parlagról a Nemzeti Erény objektívációja felé.

Ebben a történelemfilozófiai képben a legátfogóbb politikai életformába fejlett nemzetiségnek, a nemzetnek kimagasló a jelentősége az isteni világterv megvalósulása szempontjából. A nemzetekbe tagoltan tökéletesedő emberiség mindegyik nemzet belső kifejlése útján halad tökéletessége, az egyetemes kultúra teljessége felé. *„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földicsóitására vezetni: – ez a föladat...”*

Széchenyi gondolatvilágában, e hívő inagyar lélek távlatában egyetlen szintézisbe foglalódik a faj, a nemzet, a humánus és mindenik végső oka és értelme a transzcendens valóság. Logikus út Széchenyi szellemének útja: *a hitből humánus, a humánusból nacionalizmus*. De az ő nacionalizmusa nem a szűk európai térben ütköző nemzetek versenynacionalizmusa, rem faji gög és felfuvalkodás, hanem *nemzeti értékudat és nemzeti értékrend*.

A „KONCENTRÁCIÓ”

A NEMZETISÉG értékét felismerve, Széchenyi kutatja a nemzetiség kialakításának, megerősítésének módjait. A XIX. század elején feltűnő nagy transzcendens irány hazai képviselőjének, *Albach Szaniszlónak* tanítása nyomán megtalálja ezt a társulásban, a *koncentrációban*. Frissen felismert és átélt igazságként hirdeti *Albach* nyomán: az ember nem született magányosságra, csak emberek között lesz emberré az ember, a lét nagy értékeit, a nagy eszményeket az emberek között, a társadalomban kell megvalósítani. „Semmi sem emeli fel egy Nemzet Lelkét, semmi sem szolgál annak gyarapodására, ... mint sok Emberek Egyesülése és egy célnak elérésére való törekedése”. De meggyőződéssel hirdeti azt is, amit *Durkheim* és iskolája egy emberöltővel később kifejtett, hogy az emberi erők és képességek különbözősége nem hátráltatja, sőt elősegíti a társulást, ha azon vagyunk, hogy az emberek erőiknek és tulajdonaiknak különbözőségével valóban szövetkezzenek, kiegészítsék egymást.

Igy válik politikájának sarktételevé a *társítás, az egyesítés a szervezés*. Az első magyar államférfi, aki nem csupán politikai intézményekben, uralmi módszerekben, a hatalomszerzésben és annak kifejtésében gondolkodik, aki *nemcsak az államban, de a társadalomban is látja a magyarságot*. És mihelyt felismeri, hogy a magyarság léte, jövője a társadalmi együttműködés tökéletességén mulik, reá jellemző szenvedéllyel fog a magyarok társításához, erők központosításához, a városi és a pusztán lakó gubás, magános magyar szocializálásához, ahhoz a társadalomépítéshez, amely nélkül a nagy Parlagra soha sem emelkedhettünk volna fel az Erényhez, annak történeti, faji formájához: a nemzethez.

A lóversenytől a nyelvhasználat kérdésén át a selyemhernyótenyésztésig mindent ebből a szociális szempontból lát és értékeli. A lófuttatásokat és a lótenyésztést nagy nemzetnevelő és összpontosító feladatnak tekinti, amint ezt legelső, még németnyelvű értekezésében 1818-ban megírta: „Ezeket az eszközöket ártatlanoknak és eléggé alkalmasoknak találom arra, hogy honfitársaimat oduikból kicsalogsam, egy helyre összegyűjtsem, s őket egymással... megismertessem. Mialatt lóról, júhról és tehénről beszélgetek, azalatt tulajdonképpen lassan és óvatosan honfitársaim előítéleteit reszelgetem”. A latin vagy magyar nyelvhasználat ügyét is a nemzeti egység nézőpontjából ítéli meg: „A latin elvlasztja a nemest saját fajtájától”. *Adó és két garas* című kötetében szociális szempontból értékeli a közteherviselés elő-

nyeit, mondván s a közszellem megerősítéséhez, az ellentétek tompításához, az erők egyesítéséhez vezet. A selyemről szóló két tanulmányának megjelenése után (1840) szederfaegyletet szervez, de külön kiköti, hogy milyen legyen az egyleti közgyűlés után tartandó közebéd, nevezetesen: „az igazgatóságnak legyen arra gondja, hogy azon ebéd oly olcsó legyen, hogy minden sorsbeli abban részt vehetvén, ott összeforrjon”.

*

Hangoztattuk, hogy a legnagyobb magyar a Nemzeti Erény teljességétől, a nemzetiségtől várta a lelki készséget, mely az egyéneket szociális kötelességeik teljesítésére készíti. A Nemzeti Erényből, annak tiszteletéből, a Széchenyi értelmezte nacionalizusból következnek az egyének szociális magatartása, amikor mindenkinek a lépését *a felfelé való hűség és a lefelé való kötelesség érzete* igazgatja és minden irányban az igazságosság vezérli. Száz évvel utóbb a németiség nemzeti munkarendje, a *Nationale Ordnung der Arbeit* teljesen Széchenyi gondolatainak, sőt szóhasználatának megfelelően a munkaviszonyban *Treu- und Pflichtverband*-ot lát és a népként felfogott nemzetiséghez, a *Volksgemeinschaft*-hoz tartozásból kiindulva értelmezi a munkaszervezet etikai alapjait.

Széchenyi társadalompolitikai felfogása csirájában tartalmazza korunk szociális eszméit:

Szociális igazságosságot sürget: „A nemes constitutionalis törvényes királyt kíván magának s ez férfiúi öntudatu kívánat; de jobbágyainak viszont nem törvényes, hanem atyáskodó, azaz: önkényes és egyszer felette jó, máskor megint felette kemény földesura akar lenni”.

Pepecselő, karitatív eljárásokkal szemben szociális prevenciót hirdet. „Nem az tesz igazán jót embertársaival, ki őket, már mikor elnyomorultak, Rumfordi levesekkel tartogatja, hanem akik úgy intézik dolgaikat, hogy tönkre ne juthassanak s magok tudják munkásságik által elejét venni jövő elaljasodásoknak”.

Meglátja az emberi méltóság elismerése és a munkateljesítmény minősége közötti összefüggést. Egészen más értékű az a munka, amelyet a szabad ember, más az, amelyet az elnyomott, jogaitól megfosztott, jövedelmeiben megcsonkított munkás teljesít. „Ha iparunkat fel akarjuk virágoztatni, becsüljük meg a munkásréteget. Az jószívvvel mondhatta azt, hogy mint véres verejtékkel dolgozó munkásnak kegy senkitől sem kell... Bennem is él az a tudat, hogy olyan polgár vagyok, mint bárki más.”

És amikor a bolsevizmusba torkolló francia forradalom korszakában a *szabadság-egyenlőség-testvériség* háromelvűségével szemben sokan a *rend-fegyelem-tekintély* elveit hirdetik és az ellentétpárok körül forog gyakarta az ideológiák mezébe öltözött érdekek küzdelme, talán a közösségi gondolatok elágazásainál is útmutatást kapunk a magyarság sybilla-könyvéből: „*A politika főfeladata: lehető legnagyobb és legkiterjedtebb szabadságot teremteni, anarchia nélkül; s viszont mindenbe a lehető legszigorubb rendet hozni, a nélkül, hogy abbul zsarnokság váljék*”.

A REFORM LÉNYEGE

SZÉCHENYI társadalomszemléletéből következik reformpolitikája. Célja szédítő magasságban a tapasztalati valóság, a Nagy Parlag fölött, az erkölcs régióiban fénylik: a Nemzeti Erény teljessége. A sívár jelenből ide kell felemelni a magyarságot. Meg kell nyitni a magyarság minden elnyomottja és hátramaradottja számára az idevezető utat: az erkölcsi nemesedés útját. Mert nem kívülről kell várunk a segítséget, nem valaminő *deus ex machinától*, hanem a közreállítás legyűrésével, önmagunk áttatása helyett, annak felismerésétől: „*csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban a fel-támadási erő*”.

Széchenyi látja a közintézmények, a köz- és gazdasági berendezkedések fontosságát, de jól látja azt is, hogy a kézzelfogható, külsőséges magyar világ másodlagos, – mindenekelőtt az egyes magyar lelki diszpozícióit kell megjavítani, hogy megneemesüljön a nemzeti lélek és megvalósuljon minden további magyar teljesítmény erkölcsi kútfeje: a magyarságban megtestesült Nemzeti Erény. Ezért reformátori működését nem az alkotmányjog terén kezdte, hanem a nevelésen és azoknak az intézményeknek a támadásával és lebontásával, amelyek a nemzet erkölcsi tökélesedését hátráltató szegénység leküzdését és a kultúra terjedését elősegítő vagyonosodás kibontakozását gátolták. Ezért indult meg előbb a magánjog területén: ostromolta a haladás minden akadályát, főleg, ami az egyéni tulajdonjognak, a rendelkező szabadságnak, a hitelbiztonságnak, tehát a közgazdasági fejlődésnek volt az akadály.

Reformátori működése során fel kellett ismernie, hogy az ősi magyar alkotmány más szükségletű és felfogású korok számára készülvén, nem illik többé a mai korra. „A jelen kornak némileg módosított régimen kell, mert... más volt Árpád ideje alatt a Magyaroknak hasznos, más Corvin, megint más Károly alatt s ma megint más, anno 2000 pedig ismét más leend”, *Szekfü Gyula* így foglalja össze e kérdésben Széchenyi felfogását: „A világi viszonyok folyton változásnak lévén kiteve, minden kor más berendezkedést kénytelen magának alkotni, hogy célját, a halhatatlan lélek kiművelését elérhesse. És itt kétségtelen, hogy az ősi magyar alkotmány nagy kerékkötője a halhatatlan léleknek, az erkölcsiség kifejtésének”. Ezért alkotmányos életünk terén Széchenyi főcélja „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslása egy elkopott, félig-meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult... rendszerre”.

*

Nemzetünk felemelkedésének útját keresve, Széchenyi okul külföldi példákon, hiszen a nemzeteknél az emelkedés jórészt kölcsönhatás eredménye, minthogy a műveltséget egymástól vették át. A külföldi példa azonban csak útmutató, tájékoztató legyen, elfogadása értékes sajátosságaink s lényegünk rovására nem történhe-

tik. Minden népnek saját géniuszt és saját életelemét, mely nélkül nem fejlődhetik, kell elsősorban irányadónak tekintenie.

Toulonban tündöve a világ folyásán, keserűen írja Naplójába: „A Század halad előre, de szerencsétlenségemre oly országnak vagyok lakója, mely hátramarad”. Másutt s „Semmi sem áll csendesen a világon, még a nap-systemák is mozognak, – tehát csak Magyarország álljon, vesztegeljen mozdulatlan?” Lépní akar, de nem vak-tában rohanni. *Convulsio nélküli reformatiót* kívánt. Ez is válsággal jár, de az a kérdés, hogy mindent feldöntsön-e a belvihar vagy szeliden járja át a hazát. Széchenyi az utóbbit választotta. Tagadta azt, hogy az államokat fejlődésükben ugrások, forradalmak előbbre vinnék és a haladás a multtól függetlenül hirtelenül meggyorsítható. Figyelmezteti is kortársait, hogy ne riadjanak vissza minden változástól, mert ha idejekorán nem teljesítik kötelességeiket, nem kerülhetik el az olyan szociális forradalmat, mint aminő volt a brit és francia vérözön, amelyet jobb megelőzni, mint bevárni.

Az idő sürget! A magyarságnak nincs sok ideje megvalósítani a reformot. „Ami most van, az nem lesz mindig, hanem vagy kívülről vagy belülről fel fognak fordítani minket s akkor a nemzet elveszett”. Mikor 1831 november 8-án *br. Wesselényi Miklósnak* levelet ír, ugyanez a gondolat kínozza: „A kapunál van egy el nem kerülhető revolutio. Véres fog lenni, mint a francia 1789-iki, ha úgy rohan ránk az idő, mint ott, mikor a legnagyobb politikai résznek semmi politikai exisztenciája nem volt, – vagy olyan fog lenni, mint a francia 1830-iki, mikor a proprietás a legnagyobb convulsiók közt respectáltatik, mert a nagyobb résznek valami exisztenciája már van”.

A REFORMER MAGATARTÁSA

DE SZÉCHENYI nem csupán azért akarta elszánt következetességgel a reformot, hogy ezzel elkerülje a forradalmat, hanem főként azért, hogy megteremtse a hallhatatlan lélek emberi méltóságának és a magyar jószágátosságoknak megfelelő életformát, a Nemzeti Erény életformáját. S az ilyen reform hozzá méltó reformátorokat igényelt és Széchenyi jól látta, hogy mi nem vagyunk – ő se, Wesselényi se – született reformátorok. *Erkölcsei reformot csak azok valósíthatnak meg, akik ezt önmagukon kezdik, akik kijárják az alázatosság és önmegtágadás iskoláját és megtartják – minden körülmények között – a magyar közéletnek Széchenyi alkotta erkölcsi törvényét: „ki pedig a közönségnek akar használni, legelső kötelessége: magáru! egészen elfelejtkezni”.*

Széchenyi megütötte a nemzeti reformátor legmagasabb erkölcsi mértékét. Tettel és áldozattal kezdte reformját: – be ritka széles e világon –; mindig csak adott, sohasem kapott; nem tömeget lázított, hanem elitet nevelt és eszméit legsűrűbben azok közé hintette, akiktől mértéktartást, áldozatot és lemondást követelt; vállalta a közszolgálatl! járó csalódások keserüségét – a népszerűség bal-

zsama nélkül; a leghálátlanabb feladatot vállalta, mert ő volt – a *leghívebb magyar*.

Ott állt – miként egykoron jobbágy ősei – a rendetlenül kanyargó folyóktól és végtelen lápoktól tagolt kopár parlagon, s hol csillagaira, hol hátramaradt honfitársaira függesztett szemmel állja az idők, állja a szelek járását. Pedig ugyancsak erős szél fujt Európaszerte: a kor liberális szele. Szabadság, egyenlőség, testvériség, parlamentáris kormány, jogegyenlőség! Nagy eszméket hordozott a szelek járéja. Széchenyi pedig fontolva mérlegelt: ugyan mit „utilizálhat” ebből nemzete számára?

„Szabadság”, „Ész” csodákat művelhet! A szabadság nagy dolog, kiváltképpen ha értelmi súly és erkölcsi felelősség a lényege! O mindenre tartozkodóan válaszol, mondván: *általános panaceája nincs az emberi dolgoknak*, az egyiknek ez a jó és hasznos ekkor, máskor pedig más. Ezért egész valójával hozzásimul a szüntelenül változó viszonyokhoz, soha sem elvi szempontból, de mindig, rugalmas életbölcseccsel keresi a nemzeti tökéletesedés útját. Általános fogalmakat, merev dogmákat, kizárólagos elveket, egyetemes érvényű politikai panaceákat Széchenyi nem ismer. Irtózik tőlük a politikában. Undorral fordul el a népboldogítás divatos receptjeinek propagálótól. Európa liberális közvéleménye a görög szabadságharcért lelkesedett. Széchenyi elítélte azt. *Beccaria* filantróp működése óta nálunk is röpiratok és cikkek tömege foglalkozik a liberális divat kedvenc témájával, a börtönügyi reformmal; Jamaica, Ceylon, Északamerika törvényeire hivatkoznak. Széchenyi csodálattal látja: honfitársai nem érzékelik az életbevágó magyar problémákat. Olcsó politikai rendszabályoktól, egyetlen jogintézménytől, a liberális jelszó megvalósításától Széchenyi semmit sem vár. Ismeri a magyar parlagon, fajtáját, életviszonyainkat, a belső és külső körülményeket. Ez érdeklő, e szerint cselekszik. És ezért nálánál senki – ma se – undorodik jobban a népboldogítás olcsó nemzetközi gyógyjavallaitól, mert miközben veszedelmes illuziókat táplálnak, elszoktatják a szemet a *valóság és a lehetőségek* tiszta látásától.

*

De hiszen Széchenyi reformer és a liberális reform közben mégis antiliberális? Más szelek is fujtak Európában! A *radikalizmus* szele elhozta Angliából *Bentham* utilitarizmusát. Az etika és a politika legszorosabb összefüggéseit hirdető Bentham a legnagyobb értéként a minél több ember minél nagyobb boldogságát fogta fel. E szerint a legértékesebb cselekvés ennek az értéknek, a természetes értelmű boldogságnak a megvalósítása. Az antik eudaimonizmus, az élet céljának epikuri eszméje, a káros következményektől ment gyönyörökből fakadó boldogság gondolata éled újra Bentham tanában. *Legtöbb ember legnagyobb boldogsága?* Széchenyi elfogadja, mert igazságosnak itéli, de egyben a maga világgépéhez formálja ezt a tant, a *iustitia moralis* értéke alá rendeli a boldogságot. Bentham-nél az erény szerepe az, hogy a gyönyörök mérlegelésével megteremtse a rajtuk alapuló boldogságot. Széchenyinél az erény értelme kettős. A vallási erény elősegíti, hogy az élet legbájosabb csábjai között is

követhessük a vallással megismert isteni törvényt. A társadalmi erény pedig lehetővé teszi, hogy az ember a társadalomban az igazság és hűség nagy eszményeit megvalósítsa, kötelességeit teljesítse, – Bentham-nél a legfőbb érték a naturális értelmű boldogság. Széchenyinél az isteni világkép, tehát egy nagy eszmény megvalósulása. – Széchenyi egyszerűen „utilizálta” – hogy kedvenc szavával éljünk – reformpolitikai vitáiban az utilitarista Bentham-et. Mi sem jellemzőbb azonban a két gondolkozó közti különbségre, hogy bár mindketten nagyra értékelik a szabadságot, de amíg a szabadság Bentham-nél a boldogság eleme, Széchenyinél csupán az erkölcsi tökéletesedés egyik eszköze.

Mme de Staël gondolatainak idézésekor már érzékeltettük, miként hatott az organikus államszemléletnek konzervatív gondolata – a romantikus hullám révén is – Széchenyire. Ő is a nemzeteket egyénekhez, a nemzeti szellemet az egyeni lélekhez hasonlítja s miként az ember nevelhető, úgy – szerinte – a faji hibák is kiküszöbölhetők, mert a nemzetek is nevelhetők. Példátlan *nevelési optimizmus* fogta el, mikor elérkezett hozzá a francia felvilágosodás ideális szárnyának a nevelésbe vetett feltétlen hitet sugárzó szelleme, bár Széchenyi lángesze ezt a sugarat se engedte át töretlenül. A franciák egyértelműen vallották, hogy a nemzet nevelése kormányfeladat; Széchenyi ezt legfőképpen társadalmi eszközöktől várta.

A pallérozott értelmű, kiforrott Széchenyi – heves kedélyhullámzásaitól, lelki válságaitól eltekintve – tartósan nem vált peszsimistává, ámbar az organikus államszemlélet könnyen előidézheti a borulást ha a nemzetben nem észlelhetők a fiatalság erői. Széchenyi hinni akart a magyarság jövőjében, tökéletesedésében s ezért mohón dobta bele magát a nagy *angol realista hullámba*, amely ellenállhatatlan erővel sodorta feléje a XVIII. század racionalizmusának a feltétlen haladást hirdető gondolatát, a *Paracelsus, Giordano Bruno, Pascal* műveiből és *Bacon* „*Novum Organum*”-ból, több század racionalisztikus felfogásaként, áradó gondolatot, hogy a jelenkor embere és nemzedéke mindig magasabb erkölcsi és szellemi fokon él, mint az előző és a jövő értékesebb a jelennél. Az angol realizmus bízott abban, hogy a világ a civilizáció útján halad. Széchenyi nemzetére alkalmazta ezt a diadalmas gondolatot.

Igy forrott össze egy magyar lángelmében a romantika organikus államszemlélete, a Bentham-féle utilitarista felvilágosodás, a francia racionalizmus nemzetnevelési elmélete és az angol realizmusnak a szüntelen haladásba vetett rendíthetetlen hite. És csodálatos: hogy tajtékzik a kor eszmeáramlatainak hullámverése Széchenyi alakja körül és ő mégis tántoríthatatlanul szilárd. Mindent feldolgoz, mindent megemészt, szellemének spektrumában bár kimutathatták a kor minden eszmeelemét, Széchenyi fénye mégis csak az övé.

Honnan e szilárdság?

Mert volt egy gyémánttajtékot verő kristálytisza hullám, mely nem el, hanem szüntelenül felfelé sodorta, a transzcendens felé igazította őt. A szeretet hulláma, a szülői ház hagyománya, a forradalmi bódulatból kijózanodó századelő szelleme, a vallás társadalomösszeforrasztó jelentőségének egyre általánosabb felismerése. A racionalizmust el-

borító nagy *transzcendens hullám* ez és Isten különös kegyelme, hogy ennek befogadására lelkét méltóvá avatta. A feléje tornyosuló hullámok között sajátos interferenciák keletkeztek. A transzcendens hullám ereje és szelleme interferál Bentham boldogság, erény- és szabadságtanával, ez formálja át a francia racionalizmus nevelő gondolatait, ez humanizálja Széchenyi faj- és nemzeteszmejét, ez kristályosodik transzparens alabástromalapjává Széchenyi értékrendjének, a magyar világnézetnek.

Megvalósítása felé három motor fűtötte és hajtotta Széchenyi életrohamában. Az *il n'y a plus de bonheur sans vertu* ígéjét lelkébe véső megtestesült Erény, Crescence iránt fehér fényben izzó ideális szerelme, fajtája ösztöne és a transzcendensben gyökeredző hite. Három fázisu motorok hajtották őt: élményt, eszmét, tettet fakasztó erők. Ő, itt nincs megannyi magyar státuszférfiunkra annyira jellemző *esprit de suite* hiánya. Itt *élményt eszme, eszmét rögvest cselekvés követ*. Vaj, tanulnának tőle!

*

A HIT ALAPMOTIVUMA vonult át életén és mégis önkezelével elpusztított élet a vég. Nem egy nagy magyar vége! A közjó önzetlen szolgálatának egész életüket betöltő élményén felépülő *conscientia* elhatalmasodik rajtuk és egy pillanatban lenyüggő erejével kiváltja tragikus tettüket, mely bár sérti az objektív erkölcsi rendet, de szubjektíve csak annak ítélete alá eshetik, aki felé szárnyalnak a honszerelm tüzében lángoló magyar seraphok és népük életének útját megvilágító, bölcsességtől fényes cherubok s nagy idők nagy magyarjai. Előttük megvilágosodik nemzetünk képe az isteni világtervben, platóni ideaként lebeg előttük nemzetük, nemzetiségük, fajtájuk eszménye és megsemmisülnek, amikor a minden emberi nagyságot övező magány kísértő külső csendjében *az eszmény és a valóság örök* különbségére rádöbbennek.

*

BE NAGY VAGY, MAGYAR, tragikus sorsú államférfiaid tükrében, akik nem hatalmaskodó emberordasok, nem agyafurt, csalafinta ravaszdik, hanem Mátyástól, Zrinyitől Széchenyin át Tiszáig és 1941-ig egyúttal a katona erények és a hit bajnoki, igazi *uomo universalék*, mint Carlyle hősei, kiknek egyéniségében egy kor lelke, szelleme tükröződik. Akik vagy tudják, vagy érzik, hogy a *Corpus Christi mysticum*ban a *Corpus populi mysticum* is bennerejlik és ezért a *sentire cum ecclesiából* a *sentire cum populo pro Deo* szükségszerűen következik. Magyarán: csak nemzetén át szolgálhatjuk jól az embert, azt sem önmagáért, hanem teremtő Uráért. Ez Széchenyi szelleme, ez a magyar értékrend lényege.

KOVRIG BÉLA.